

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Факультет психології

Кафедра філософії, соціології та релігієзнавства

БАКАЛАВРСЬКА РОБОТА

ОР «Бакалавр»

на тему «Англійська політична філософія Нового часу»

Виконав: студент IV курсу,

групи ФЛ-41

спеціальності 033 «Філософія»

Шрубченко М.

Керівник: Даниляк Р.П.

Рецензент: Гайналь Т.О.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ФІЛОСОФСЬКІ ЗАСАДИ АНГЛІЙСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ФІЛОСОФІЇ НОВОГО ЧАСУ.....	6
1.1 Політична філософія як теоретичний дискурс: методологічні підходи до аналізу політичного мислення.....	6
1.2. Основні напрями та дилеми політичної думки Англії XVII століття...	8
1.3. Т. Гоббс і Дж. Локк як представники ключових концептуальних моделей.....	10
РОЗДІЛ 2. ПОЛІТИЧНА ФІЛОСОФІЯ ТОМАСА ГОББСА : ПОРЯДОК ЧЕРЕЗ СУВЕРЕННУ ВЛАДУ	13
2.1. Природа людини та проблема політичного порядку.....	13
2.2. Суспільний договір як механізм подолання природного стану.....	15
2.3. Абсолютний суверенітет як гарантія стабільності	18
РОЗДІЛ 3. ПОЛІТИЧНА ФІЛОСОФІЯ ДЖОНА ЛОККА: СВОБОДА, ПРАВО І ОБМЕЖЕНА ВЛАДА	22
3.1. Природні права як основа політичного суспільства....	22
3.2. Локківська концепція суспільного договору та межі влади....	26
3.3. Право на повстання як механізм захисту політичної свободи.....	30
РОЗДІЛ 4. ВІД ПРИРОДНОГО СТАНУ ДО ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ: ПОРІВНЯЛЬНА ПОЛІТИЧНА ФІЛОСОФІЯ ГОББСА І ЛОККА	37
4.1. Природний стан і модель індивіда: страх чи розум як вихідна точка влади.....	37
4.2. Влада, закон і свобода у системах політичної філософії Гоббса і Локка....	41
4.3. Спадщина і вплив: як ідеї Гоббса і Локка формували політичну модерність.....	44
ВИСНОВКИ.....	49
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	52

ВСТУП

Англійська політична філософія Нового часу, що охоплює XVII століття, стала основою для формування сучасних уявлень про державу, право та індивідуальні свободи. Її значення важко переоцінити, адже саме в цей період відбулися радикальні зрушення у способах осмислення природи влади, її легітимності та меж. У центрі цього філософського зрушення постають фігури Томаса Гоббса та Джона Локка, які репрезентують дві принципово різні концепції політичного порядку: авторитарну модель суверенітету та ліберальну модель обмеженої влади.

Актуальність теми визначається тим, що філософські ідеї, сформульовані в епоху XVII століття, мають значення для розуміння як історичних, так і сучасних викликів. У добу, коли зростає недовіра до інституцій, посилюється поляризація суспільства, а традиційні моделі управління зазнають перегляду, звернення до концепцій Гоббса та Локка дає змогу не лише простежити витоки сучасних політичних структур, а й критично оцінити їхнє функціонування. Особливої ваги набуває ця тема в умовах війни в Україні, яка гостро ставить питання про природу легітимної влади, межі свободи та обґрунтування державного суверенітету. Філософські моделі Гоббса і Локка пропонують концептуальні рамки для осмислення ролі держави в забезпеченні порядку, безпеки та захисту прав громадян у кризових умовах, а також допомагають проаналізувати співвідношення між авторитарними тенденціями та демократичними принципами у сучасному світі.

Ступінь розробки проблеми є значним: політична філософія Т. Гоббса та Дж. Локка стала предметом уваги багатьох класичних мислителів (Ш. Монтеск'є, І. Кант) та сучасних теоретиків (Дж. Роулз, Р. Нозік,). У вітчизняній науці питання, пов'язані з інтерпретацією концепцій цих філософів, досліджувалися такими авторами, як А. Карась, В. Гаджиєв, А. Клюй, С. Коваленко, Д. Усов. Водночас актуальні політичні події вимагають нових прочитань і порівняльного аналізу цих філософських доктрин.

Метою дослідження є системне вивчення філософських концепцій влади, права та свободи у творчості Т. Гоббса і Дж. Локка, з метою виведення теоретичних засад політичного порядку, природи політичного обов'язку, підстав легітимності державної влади та меж особистої свободи. Особливу увагу приділено порівнянню двох моделей суспільного договору – авторитарної та ліберальної, а також аналізу того, наскільки ці підходи можуть бути релевантними для розуміння сучасних викликів, зокрема проблеми легітимності влади, гарантій громадянських прав і оптимального балансу між безпекою та свободою в умовах нестабільності.

Для досягнення цієї мети поставлено такі завдання:

- дослідити методологічні підходи до аналізу політичної філософії Нового часу
- з'ясувати основні напрями політичної думки Англії XVII століття та місце в ній концепцій Т. Гоббса і Дж. Локка;
- проаналізувати гоббсівське розуміння природи людини, суверенної влади та суспільного договору
- розкрити концепцію природних прав, обмеженої влади та права на спротив у філософії Дж. Локка
- здійснити порівняльний аналіз концепцій природного стану, свободи та легітимності влади у Гоббса і Локка
- оцінити вплив філософських доктрин Т. Гоббса і Дж. Локка на модерну політичну філософію.

Об'єктом дослідження є англійська політична філософія Нового часу як система уявлень про природу влади, права і свободи.

Предметом дослідження є концепції політичного порядку, суспільного договору, суверенітету та свободи у філософських доктринах Т. Гоббса і Дж. Локка.

Практичне значення дослідження полягає у можливості застосування теоретичних моделей Гоббса і Локка для аналізу сучасних політичних процесів, криз державності, а також у формуванні світоглядної бази для розуміння співвідношення влади й свободи в умовах нестабільності. Як уже

згадувалось вище, таке знання може стати у нагоді навіть при аналізі державного устрою сучасної України в стані війни та кризовості.

Структура й обсяг курсової роботи

Курсова робота складається зі вступу, 4 розділів (12 підрозділів), висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (22 джерела). Загальний обсяг роботи становить 53 сторінки, основний текст викладено на 50 сторінках.

РОЗДІЛ 1. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ФІЛОСОФСЬКІ ЗАСАДИ АНГЛІЙСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ФІЛОСОФІЇ НОВОГО ЧАСУ

1.1 Політична філософія як теоретичний дискурс: методологічні підходи до аналізу політичного мислення

Політична філософія як окрема галузь філософського знання посідає особливе місце у спробах людства осмислити власне співіснування, межі свободи, природу влади та справедливості. Це не абстрактна теорія, відірвана від життя — це спроба відповісти на питання, що супроводжують кожне суспільство: хто має право керувати, на яких підставах, і як зберегти гідність людини у системі влади. Її завданням є аналіз не лише формальних політичних структур, а й глибинних моральних і культурних засад, що лежать в основі суспільних угод. Політична філософія опиняється на перетині різних дисциплін — філософії, історії, права, етики і соціології. Особливо яскраво це виявляється в епоху Нового часу, коли старі моделі втрачають силу, а людство шукає нові форми суспільного устрою, здатні поєднати порядок і свободу, владу і відповідальність.

У XVII столітті політична філософія Англії перебуває під впливом як внутрішніх історичних чинників (громадянські війни, боротьба парламенту з монархією), так і інтелектуальних зрушень, що приходять із загальноєвропейської наукової революції. Саме в цей період формується новий тип мислення, який прагне раціонального, світського і системного обґрунтування влади. У цьому контексті політична філософія перестає бути лише інструментом богословської легітимації держави і стає автономною сферою філософського аналізу.

Одним із ключових методологічних підходів у політичній філософії Нового часу стає використання концепції природного стану та суспільного договору. У працях англійських мислителів — насамперед Томаса Гоббса і Джона Локка

— ця модель використовується для раціонального пояснення походження держави, природи політичної влади та підстав її легітимності. Природний стан у цьому контексті виконує роль філософської гіпотези, що дозволяє змодельовати умови, за яких індивіди добровільно передають свої природні права певному політичному утворенню задля забезпечення безпеки та порядку. Гоббс у своїй філософії застосовує дедуктивний метод, запозичений із геометрії, прагнучи вивести політичну систему з базових постулатів про природу людини. Для нього політична філософія — це насамперед наука про те що все є матерія в своєму русі, про бажання і страхи, з яких виникає необхідність у сильній владі. Локк, натомість, опирається на емпіризм і концепцію природних прав, вбачаючи джерело політичної влади в раціональній згоді вільних індивідів. Обидва мислителі створюють фундамент для політичної філософії модерного типу, яка орієнтована на індивіда як автономного суб'єкта політичного процесу.

Водночас англійська політична думка цього періоду розвивається не лише в межах філософських теорій, але й під безпосереднім впливом правових традицій, протестантської етики, парламентської практики. Зокрема, протестантська етика праці, відповідальності та самодисципліни формує уявлення про людину як автономного, морально відповідального суб'єкта, який здатен укладати угоди і дотримуватись їх. Цінності скромності, ощадливості, обов'язковості перед спільнотою, що підкреслювалися у протестантських громадах, лягли в основу нового бачення громадянина як активного учасника політичного процесу. Це сприяє формуванню унікального підходу до влади як до договірного, обмеженого і відповідального феномену. У політичному дискурсі Англії Нового часу дедалі більшу роль відіграє концепція верховенства права, ідея природних свобод та обґрунтування легітимності через згоду керованих.

Таким чином, політична філософія Англії XVII століття – це не просто відображення загальноєвропейських тенденцій, а самостійний філософський дискурс із власними методами, проблематикою та ціннісними акцентами.

Методологічна специфіка цієї філософії полягає в поєднанні дедуктивних моделей, емпіричного досвіду, індивідуалістичної антропології та нормативних уявлень про право і справедливість. Саме ці підходи відкривають шлях до модерного розуміння політичної влади як результату суспільної угоди між автономними суб'єктами — і визначають подальший розвиток політичної думки Європи і світу.

1.2. Основні напрями та дилеми політичної думки Англії XVII століття

Події громадянських воєн, встановлення республіки, наслідки монархії й Славної революції не лише трансформували політичний ландшафт Англії, але й змусили інтелектуалів по новому осмислити засади влади, правління та легітимності. Як зауважує І. В. Бредун, саме на цьому історичному тлі розвивається філософія Томаса Гоббса й Джона Локка, які намагаються дати раціональну відповідь на політичну нестабільність [2, с. 125]. У цьому контексті англійська політична філософія постає не як абстрактна система понять, а як інтелектуальна відповідь на виклики часу — спроба знайти потенційні засади стабільного суспільного порядку.

Один із ключових напрямів політичної думки цього періоду – пошук рівноваги між авторитетом монарха та правами парламенту. Дискусії навколо цього питання проходили не лише у політичних трактатах, але й у публічних дебатах і навіть у літературі. Виникала дилема на основі того, чи може влада бути одночасно сильною та обмеженою, або ж легітимною та підпорядкованою?

У межах цієї дилеми сформувалися дві головні філософські групи. Перша була авторитарно-соціальною і представлялась вона Томасом Гоббсом. Він виходив з песимістичного уявлення про природу людини, вважаючи її егоїстичною, схильною до насильства та не здатною до мирного співіснування без зовнішнього примусу. Відтак держава — це штучна конструкція, створена для уникнення «війни всіх проти всіх» [6, с. 153] шляхом абсолютного

підпорядкування суверену. Гоббс обґрунтовує необхідність централізованої, неподільної влади як єдиного способу гарантування миру, безпеки та суспільної стабільності.

Друга група — ліберально-правова, яскраво представлена Джоном Локком. Він стверджував, що людина від природи розумна, здатна до співпраці та обміну, а отже, влада повинна бути обмеженою законом і функціонувати на основі суспільної згоди. Локк обґрунтовує право народу на спротив тиранії та підкреслює пріоритет природних прав над примусом держави [16, с. 237]. Таким чином, політична влада постає не як самодостатній інститут, а як похідна від волі громадян. Його ідеї стали теоретичним фундаментом для розвитку концепції прав людини та конституціоналізму.

Ці два підходи утворюють своєрідну діалектичну напругу, що пронизує всю подальшу історію політичної думки. Один апелює до безпеки, порядок і централізацію, інший — до свободи, права і розподілу влади. Англійська політична філософія виявляє себе саме в цій боротьбі концепцій, у пошуку відповідей на питання: коли влада стає легітимною? чи має держава межі? що важливіше в постреволюційному суспільстві — свобода чи стабільність?

Особливого значення в цих суперечках набуває питання про джерело суверенітету. Для Гоббса джерело влади — це страх і необхідність виживання. У стані природи кожна людина має право на все, але саме це породжує хаос. Як зазначає Томас Гоббс у «Левіафані», страх перед смертю та бажання самозбереження змушують людей укласти суспільний договір; подібну інтерпретацію також надає О. Дзьобань, підкреслюючи, що страх у філософії Гоббса є не лише емоцією, а й джерелом політичної раціональності [7, с. 5]. Держава ж виникає в результаті раціонального акту підпорядкування — не суверену як такому, а самій конструкції влади, здатній приборкати страх і насильство. Для Локка ж джерело влади — не страх, а моральна автономія індивіда, його природне право на життя, свободу та власність. У цьому сенсі його теорія є швидше оптимістичною, так як вона покладає довіру до розуму і моралі як підстав суспільного порядку.

Цікаво, що попри радикальні розбіжності між цими мислителями, обидва визнають договірну природу держави. Вони погоджуються, що політична влада не може виникнути інакше, ніж через згоду керованих. Як зазначає Ж. Баландьє у «Політичній антропології», концепція людської природи передбачає боротьбу за домінування, яка виникає через рівність можливостей і бажання бути кращим за інших. Ця боротьба формує основу для розвитку механізмів стримування агресії через державу [1, с. 37]. Але якщо Гоббс вважає цю згоду остаточною і безповоротною, то Локк залишає простір для її відкликання у разі порушення владою природних прав. Таким чином, у межах англійської політичної філософії виникає не просто діалог, а напружена і глибока суперечка про межі довіри, легітимності та моральної відповідальності держави. Вона охоплює не лише теоретичний рівень, але й має практичні наслідки, що проявилися в побудові англійських політичних інститутів, у трансформації уявлень про закон і владу. Ставлення до централізації, підпорядкованості, принципів прав людини та політичної свободи в англійському суспільстві формувалося під впливом саме цієї інтелектуальної напруги, яка не втратила актуальності й до сьогоднішніх днів [11, с. 77].

1.3. Т. Гоббс і Дж. Локк як представники ключових концептуальних моделей

Протиставлення політичних концепцій устрою державності та трактування природнього права Гоббса і Локка стало настільки визначальним, що перетворилося на канонічну дихотомію в історії політичної філософії. Вони не лише представляють різні погляди на державу, а й втілюють дві антропологічні моделі — модель людини як потенційної загрози самому собі, та модель людини як автономного морального суб'єкта. Саме ця різниця і зумовлює глибину розбіжностей між ними у питанні влади, прав і законів.

У певному сенсі Гоббс діє як «реаліст», що намагається врятувати суспільство від внутрішнього розпаду. Він вважає, що політичний порядок потребує твердої вертикалі влади, інакше домінуватимуть страх, недовіра та ворожість. [11, с. 76]. Його «Левіафан» не виступає просто символом сили, а є також уособленням потреби в чіткому, централізованому авторитеті, який зупиняє людську схильність до конфлікту. Навіть свобода, за Гоббсом, можлива лише тоді, коли вона існує в межах закону, встановленого сувереном.

Локк виходить із зовсім іншої перспективи: політична влада не може бути виправдана страхом, вона повинна бути виправдана розумом і моральною згодою. Людина, за Локком, спочатку є істотою розумною, здатною до взаємоповаги й співпраці. Держава для нього — інструмент, а не надбудова над людиною. Як зазначає В. Волинець, її функція в тому аби гарантувати вже наявні права, а не створювати їх [3, с. 100]. Отже, суверен не є володарем, а, швидше, управлінецем, відповідальним перед своїм громадяном.

Обидва мислителі стали відповіддю на одну й ту саму кризу — на нестабільність, розпад політичного порядку, розкол між релігійною свободою та державним примусом, між божественним правом короля та зростаючою роллю буржуазії. Але відповіли на неї по-різному: Гоббс через сувору вертикаль, Локк — через згоду в спільній площині. Один бачив небезпеку в людській свободі, інший — у безконтрольній владі.

Їхній вибір не був лише абстрактною філософською позицією. Ідеї Гоббса хоч і викликали страх у сучасників, все одно лягли в основу сучасного уявлення про державний суверенітет. Локкіанські ж принципи стали базисом формування ліберальних конституційних демократій. У цьому сенсі вибір між Гоббсом і Локком — це вибір не лише між мислителями, а між історичними шляхами, якими могла піти Англія, а згодом — і весь Захід.

Уже в XVIII столітті ці підходи стали основою для подальших ідеологій. Гоббсівська модель була прийнята частиною мислителів, які обґрунтовували абсолютну владу або технократичне управління. Локківська ж стала філософською основою для декларації незалежності Сполучених Штатів

Амери́ки та загальної концепції прав людини. Обидві парадигми залишаються живими — і в політиці, і в дискусіях філософів та соціологів.

Попри те, що час і контексти змінюються, обидві концепції зберігають свою аналітичну силу. Наприклад, у ситуаціях політичної кризи ідеї Гоббса про необхідність централізованої влади, яка забезпечує безпеку ціною часткової втрати свобод, знову набувають актуальності. Водночас у періоди боротьби за громадянські права, за прозорість та відповідальність влади, зростає попит на спадщину Локка, яка апелює до гідності особи та недоторканості природних прав.

Вибір саме цих двох філософів як об'єкта порівняння також пояснюється тим, що вони створили найбільш систематичні й впливові моделі влади у ранній новітній англійській філософії. Їхні концепції не були просто реакцією на події — вони стали своєрідною філософською конструкцією світу, яку можна було адаптувати, розвивати або критикувати. Саме тому Локка і Гоббса вивчають не лише як мислителів XVII століття, а як авторів, чії ідеї у трансформованому вигляді живуть у сучасному політичному дискурсі, такі як суверенітет, суспільний договір, природні права і політична свобода.

Таким чином, обрання Гоббса і Локка як ключових постатей не випадкове, адже воно зумовлене їхнім впливом, глибиною концептуального мислення та здатністю їхніх ідей залишатися релевантними у різних історичних контекстах. Їхній дискурс не лише історичний, а й постає щоразу, коли суспільство стикається з питанням, що саме є джерелом легітимності влади? Чи можна обмежити свободи заради безпеки і чи має право народ повстати, якщо влада порушує довіру?

У висновку ця напруга між безпекою і свободою, порядком і гідністю, централізацією та відповідальністю є тим полем, де зростають основи політичної філософії Нового часу. І саме тому постаті Гоббса і Локка залишаються яскравими символами двох світів — світу влади і світу права.

РОЗДІЛ 2. ПОЛІТИЧНА ФІЛОСОФІЯ ТОМАСА ГОББСА : ПОРЯДОК ЧЕРЕЗ СУВЕРЕННУ ВЛАДУ

2.1. Природа людини та проблема політичного порядку

У центрі політичної філософії Томаса Гоббса знаходиться питання про природу людини як підґрунтя для обґрунтування політичного порядку. Його міркування виходять із переконання, що розуміння сутності людської поведінки є ключем до створення стабільної політичної спільноти. Гоббс підходить до людини як до істоти, керованої базовими афектами, прагненнями й інстинктом самозбереження. Це не є характеристикою виключно негативною. Тут мова йде про акцент на емоційну і тілесну обумовленість дій, яка виявляє внутрішню несталість людської природи. Людина, за Гоббсом, не є спонтанно моральною істотою, і не схильна до гармонійного співіснування без зовнішніх обмежень, такий її «природний стан».

Отже, вихідною точкою для політичної філософії Гоббса є уявлення про природний стан, тобто гіпотетичну ситуацію, в якій людина перебуває поза соціальними інституціями та законами. У цьому стані всі мають достатній рівень своїх фізичних і розумових здібностей, а отже — однаково здатні завдавати шкоди іншим. Саме ця рівність стає джерелом взаємної підозри, суперництва й невпинного страху за власне життя. Людська природа розкривається тут як джерело хаосу, де індивіди керуються не співчуттям, а конкуренцією, любов'ю захищати свою честь і бажанням самозахисту. Звідси постає знаменита формула Гоббса про «війну всіх проти всіх», яка втілює стан постійної небезпеки і ворожнечі. У такому середовищі не може виникнути стійкої довіри, тому що немає сили, здатної забезпечити виконання обіцянок чи стримати агресію.

Гоббсова концепція природного стану — це не просто філософська гіпотеза, а спосіб аналітичного вивчення умов, за яких політичний порядок взагалі можливий. У хаотичній множинності індивідуальних волевиявлень

відсутній єдиний центр координації, що зумовлює неможливість колективного існування без появи політичного механізму стримування. У цьому контексті проблема політичного порядку постає як відповідь на фундаментальну небезпеку, яку несе в собі сама природа людини. Саме страх — не лише перед фізичним знищенням, а й перед нестабільністю — виступає мотивацією для пошуку колективної форми безпеки [4, с 30].

У трактуванні природи людини Гоббс поєднує емпіричний і механістичний підходи. Людська поведінка, як і будь який інший процес, підлягає законам причинності. Бажання, страх, надія й конкуренція – це не випадкові пориви, а механічні реакції на зовнішні подразники. Це дозволяє Гоббсу пояснити не лише потенціал людської природи, що тяжіє до деструкції, а й можливість її регулювання через створення належної політичної форми. Людина у природному стані є не лише егоїстичною, але й раціональною істотою, яка здатна усвідомити загрозу і прагнути стабільності через підпорядкування певній формі влади.

Саме на цій підставі Гоббс вводить ідею необхідності Суверена – не як наслідок історичного процесу, а як логічне завершення аналізу природи людини. Політичний порядок не є випадковою конструкцією, а необхідною умовою виживання. Без сильної централізованої влади, яка має монополію на насильство та примус, людина приречена на постійне існування в умовах тривоги та загрози. Суверен у Гоббса — це втілення раціонального колективного вибору на користь прядку замість хаосу. Він не лише захищає, але й систематизує — надає сенс спільному існуванню.

У філософії Гоббса зв'язок між природою людини і політичним порядком не є випадковим: він поміркований. Людська істота, за своєю природою, вимагає зовнішнього регулятора, здатного встановити межі індивідуального свавілля. Таким регулятором є політична влада, яка, на відміну від моралі чи традицій, має силу примусу. У цьому полягає новизна гоббсівського підходу: політика не базується на спонтанному прагненні добра, а на розрахунку, страху і бажанні стабільності. Саме через цю призму Гоббс дивиться на людину як на джерело

одночасно і хаосу, і порядку, залежно від наявності або відсутності політичного суверена.

2.2. Суспільний договір як механізм подолання природного стану

Взаємний договір суспільства у філософії Томаса Гоббса є центральним інструментом для переходу від хаосу природного стану до впорядкованого суспільного співіснування. Цей механізм дозволяє подолати фундаментальні протиріччя людської природи та створити умови для миру та безпеки. Так як у природному стані люди діють відповідно до власних інтересів та інстинктів самозбереження, відсутність загальних правил і єдиної влади створює умови, за яких неможливо гарантувати безпеку. За словами Гоббса, у такому середовищі «кожен має право на все», що призводить до обмеження права іншого на «все» і як наслідок — стану постійної боротьби та взаємної недовіри [6, с. 156]. Тому Гоббс і описує природний стан як простір постійної конкуренції, де людина змушена діяти агресивно не лише для самозахисту, а й для попередження можливої агресії з боку інших. Така ситуація породжує порочне коло насильства, з якого можна вийти лише шляхом взаємної угоди про обмеження власних прав [4, 30].

Суспільний договір — це раціональна угода між індивідами, за якою кожен відмовляється від частини своїх природних прав в обмін на безпеку та стабільність. Гоббс зазначає, що цей процес передбачає передачу повноважень одному суверену або спільному органу влади, який отримує виключне право встановлювати закони та застосовувати силу. У «Левіафані» він наголошує: «Людина мусить погодитись, якщо на це згодні й інші, тією мірою, якою вона вважає це необхідним заради миру і захисту себе, відмовитись від свого права на всі речі й задовольнитися тією мірою свободи у ставленні до інших людей, яку б вона визнала за іншими людьми стосовно себе» [6, с. 156].

Здається на те, що суспільний договір є актом взаємної передачі прав, а не результатом зовнішнього примусу. Люди самі доходять до висновку, що

відмова від частини своїх свобод є меншою втратою порівняно з небезпекою природного стану [2, с. 124].

Гоббсова модель суспільного договору передбачає створення суверена, про котрого йшлося раніше — особи, що отримує абсолютну владу над підданими. Цей суверен не є стороною договору, оскільки договір укладається між самими індивідами. Гоббс пояснює, що суверен володіє правом встановлювати закони, тлумачити їх та забезпечувати їхнє виконання, оскільки лише він може підтримувати стабільність і порядок у суспільстві. «Суверен - це суддя в усіх питаннях, що стосуються всього необхідного для миру і захисту своїх підданих» [6, с. 192]. Таким чином Гоббс не лише виправдовує абсолютну владу суверена, але й підкреслює її необхідність для збереження суспільного договору. На його думку, підриг авторитету суверена повертає суспільство до природного стану із його хаотичністю та небезпеками, адже Гоббс визнавав вищий авторитет спадкового монарха, який покликаний гарантувати соціальну єдність державної організації суспільства, за що пізніше був критикований Джеймсом Гаррінгтоном [8, с. 59]. На противагу гоббсівському абсолютизму, Гаррінгтон наполягав, що основою стабільності є верховенство права, а не особиста воля правителя. Він писав: «Мистецтво, завдяки якому громадянське суспільство зберігається на засадах загальних прав та інтересів..., [полягає], за Аристотелем і Лівієм, у пануванні законів, а не людей» [15, с. 12].

Ця ідея, запозичена з класичної традиції, стала ключовим аргументом Гаррінгтона проти концепції Гоббса: на його думку, саме закони, а не монарх, повинні бути гарантом соціальної єдності, оскільки вони відображають інтереси громади, а не примхи окремої особи.

Одним із важливих наслідків укладення суспільного договору є трансформація понять свободи та справедливості. У природному стані людина володіє абсолютною свободою, але ця свобода є небезпечною через відсутність самих гарантій безпеки. Після укладення договору свобода обмежується законом, але водночас люди отримують можливість жити у передбачуваному правовому полі. Гоббс зазначає, що справедливість можлива лише за умови

наявності законів і судової системи, якими керує суверен: немає справедливості там, де немає угоди, а угода можлива лише там, де існує спільна влада, здатна забезпечити виконання цієї угоди, «Угода людей, яка не захищає їх, є недійсною» [6, с. 194].

Думку про зміну розуміння свободи після укладення суспільного договору підтримує Д. В. Усов. Він підкреслює, що в умовах політичної влади свобода набуває характеру легальної свободи, яка діє в рамках встановлених норм. Більше того, страх перед гнобленням спонукає людину очікувати допомоги від суспільства або шукати її, адже немає іншого способу, за допомогою якого людина могла б забезпечити своє життя та свободу [12, с. 89].

Ми можемо помітити з цього, що суспільний договір має не лише політичний, а й вичерпний, хоч і специфічний моральний вимір. Він створює систему правил і норм, які регулюють поведінку громадян і визначають межі дозволеного та забороненого. Мораль і право у філософії Гоббса нерозривно пов'язані із владою суверена, оскільки лише закон, встановлений сувереном, може надати моральним нормам обов'язковий характер, а так як закони, встановлені сувереном, стають спільним моральним стандартом для всіх громадян – суспільство завдяки цьому набуває здатності до самоорганізації та розвитку, оскільки учасники соціуму підпорядковуються єдиним правилам. Саме через це суспільний договір у Гоббса має особливе значення для формування не тільки правових, а й моральних цінностей [4, с. 30].

Отже, суспільний договір у політичній філософії Томаса Гоббса є необхідним механізмом подолання хаосу природного стану. Завдяки цьому договору формується суверен, який забезпечує уже згадані порядок, безпеку та стабільність у суспільстві. Договір змінює природу понять свободи та справедливості, перетворюючи їх з абстрактних категорій на конкретні правові норми, що забезпечуються силою суверена – «Для підтримки суспільного договору суверен повинен бути наділений абсолютною владою, це не є аморально або несправедливо – це ціна спокою» [4, с. 30].

2.3. Абсолютний суверенітет як гарантія стабільності

В центрі політичної філософії Томаса Гоббса перебуває вищезгадана концепція суверенітету як вищого вираження політичного порядку. У «Левіафані» абсолютна влада суверена не є виявом деспотизму — навпаки, вона є наслідком логічного та раціонального договору, який укладається між людьми, що прагнуть уникнути хаосу природного стану. Уявлення про суверена як абсолютного і неподільного носія влади для Гоббса — не примха чи політичний ідеал, а засіб досягнення найвищого блага: миру та стабільності.

Гоббс вважає, що тільки коли влада сконцентрована в одних руках, вона здатна стримувати людські пристрасті, які вільно розгортаються у природному стані — стані постійної війни. Спроба розділити владу між кількома центрами, на його думку, неминуче призведе до суперечок і відновлення безладу. Розуміння соціального контролю Т. Гоббсом в епоху Нового часу надало змогу розглядати цей феномен з двох сторін. Все частіше згадувалось, що контроль повинен здійснюватись як з боку суверена, так і з боку громадянина [11, с. 76].

Проте, суверен, згідно з Гоббсом, не є стороною договору. Він не обіцяє нічого натомість — його легітимність виникає не з домовленості з ним, а з домовленості людей між собою: кожен з них зобов'язується підкоритися волі того, кого всі разом визнають сувереном. Цей механізм забезпечує стабільність не через довіру до особистості правителя, а через логіку взаємного страху та необхідності дотримання зобов'язань.

Абсолютність влади, таким чином, не суперечить розуму, а відповідає йому. Суверен, за Гоббсом, повинен мати не лише право карати і захищати, а й повну монополію на тлумачення законів, судочинство, війну, податки і навіть визначення допустимих релігійних переконань. Інакше — завжди існуватиме потенційна точка спротиву, яка поставить під загрозу єдність політичного тіла. Саме з цієї причини Гоббс настільки категорично виступає проти ідеї розподілу влади, яку згодом запропонує Монтеск'є [18, с. 173]. Він вважає, що

поділ влади — це не запобіжник тиранії, а запрошення до анархії. Розмежування функцій влади породжує конфлікти між різними інститутами, кожен з яких претендує на істину або законність, і таким чином відновлюється той самий хаос, від якого суспільство намагалося втекти через договір. У гоббсівській моделі держава — це організм, і поділ його єдиної волі був би подібний до поділу серця в живому тілі: результат — смерть системи [6, с. 69]. Гоббс бачить у суверені не тільки політичну, а й моральну необхідність. У своїй концепції він відмовляється від ідеї трансцендентного джерела права чи моралі. Правильне — це те, що наказано сувереном, а закон — це вираження його волі. Така позиція викликає заперечення з боку тих, хто вважає мораль автономною сферою, але Гоббс принципово прагне уникнути будь-якої двозначності у джерелах легітимності. Якщо джерел буде кілька — суспільство розірветься між суперечливими зобов'язаннями.

У цьому світлі концепція абсолютного суверенітету виглядає як засіб мінімізації ризиків. Гоббс чудово розуміє слабкість людської природи — її схильність до страху, суперництва, честолюбства, ревнощів. Але замість моралістичних засуджень, він пропонує політичний алгоритм: сконструйовану систему, яка, незалежно від індивідуальних пристрастей чи чеснот, забезпечить колективне виживання. Суверен не мусить бути добрим — він мусить бути сильним і незаперечним. І саме ця незаперечність гарантує передбачуваність, яка для Гоббса є синонімом миру.

У своїй структурі гоббсівська держава наближається до механічної системи, де всі частини діють відповідно до заданого ритму. Людина втрачає частину природної свободи, але натомість здобуває простір для безпеки, розвитку, торгівлі, творчості — всього того, що неможливо в умовах безперервного страху. Таким чином, абсолютний суверен — це не виняток із загального права, а його найвища форма, організуючий принцип, що перетворює хаос на впорядковану спільноту.

Варто зазначити, що концепція абсолютного суверенітету у Гоббса тісно пов'язана з його уявленням про людську раціональність. Люди, за Гоббсом, не

здатні до моральної співпраці з природних причин, але здатні до розумного обчислення вигоди. Вони можуть усвідомити, що підкорення спільній владі приносить більше вигоди, ніж боротьба за індивідуальну перевагу. Таким чином, абсолютна влада — не примус зовні, а результат внутрішньої логіки самозбереження, яка раціоналізується у формі добровільної поступки частини свободи.

Гоббс навіть надає своєрідну онтологічну вагу державі: вона не просто юридична структура, а штучна особа, що виникає внаслідок акту уяви та згоди. У цьому сенсі Левіафан — це не просто правитель, це нова реальність, нова форма буття, яку суспільство створює для самого себе. Його влада є тотальною саме тому, що вона походить не від окремого індивіда, а від усієї сукупності громадян. І якщо кожен громадянин погодився делегувати всі свої права — то відмовитися від цього означає не просто порушити договір, а знищити саму основу політичного життя.

Однак Гоббс не був наївним прихильником абсолютизму. Він не стверджує, що суверен не може помилятися, або що всі дії влади автоматично є справедливими. З його точки зору, навіть несправедливий мир кращий за справедливу війну. В умовах загрози громадянського розпаду збереження єдності й порядку набуває вищого пріоритету [10, с. 87]. І навіть якщо влада чинить певні зловживання, то реакція на них у формі повстання створює ще більшу загрозу — повернення до стану «війни всіх проти всіх».

Саме тому концепція абсолютного суверенітету в політичній філософії Томаса Гоббса постає не як виправдання тиранії, а як продуманий і раціонально обґрунтований механізм запобігання хаосу. Суверен у Гоббса — це не стільки виконавець у звичному розумінні, скільки символ спільної волі, що надає форму і стабільність соціальному порядку. Як зазначає С. Коваленко, кожен індивід окремо — це лише підданий, а суверен — це навіть не народ в цілому, а держава, відповідальними за дії якої зробило себе шляхом взаємного договору величезна кількість людей [10, с. 87]. Його влада тотальна не з примхи, а з необхідності, адже лише неподільна і незаперечна політична сила здатна

зберегти суспільство в єдності та убезпечити його від повернення до деструктивного природного стану. В цьому сенсі абсолютний суверенітет — це не крайність, а межа, за якою починається руйнування. І саме тому для Гоббса він є справжньою гарантією виживання та стабільності.

РОЗДІЛ 3. ПОЛІТИЧНА ФІЛОСОФІЯ ДЖОНА ЛОККА: СВОБОДА, ПРАВО І ОБМЕЖЕНА ВЛАДА

3.1. Природні права як основа політичного суспільства

Для Джона Локка концепція природних прав становить фундамент політичного мислення. Вона є відправною точкою його політичної антропології, основою легітимності держави та мірилом справедливості політичного порядку. Саме з визнання того, що кожна людина від народження володіє певними невід'ємними правами, Локк вибудовує свою модель суспільства.

Як зазначає А. Ключ, Локк, з одного боку, поділяє ідею Т. Гоббса щодо двох визначальних характеристик природного стану – свобода та рівність, а з іншого – робить протилежні висновки [9, с. 104]. На відміну від більш песимістичної картини людської природи у Гоббса, Локк стверджує, що в природному стані люди володіють розумом і здатні до морального судження. Вони не живуть у хаосі, а керуються законом природи, який, за Локком, є «розумом», що вказує кожному, що «ніхто не повинен шкодити іншому в його житті, здоров'ї, свободі чи майні» [16, с.132]. Це ключове твердження: саме визнання того, що певні права існують до появи держави, визначає політичну філософію Локка як ліберальну.

До числа основних природних прав, згідно з Локком, належать право на життя, свободу та власність. Ці права не створюються політичним суспільством – навпаки, саме політичне суспільство створюється для їх збереження. Таким чином, держава у Локка не є джерелом прав, а навпаки – обмежується ними. Це принципове нововведення в історії політичної думки, яке згодом стане основою для конституціоналізму та ідеї прав людини.

У своїх міркуваннях Локк не лише обґрунтовує існування природних прав, а й демонструє їхню нормативну силу. Вони мають універсальний характер, стосуються кожного індивіда і не можуть бути передані або відчужені. Тобто,

навіть якщо особа підпорядковується політичній владі, вона не втрачає своїх фундаментальних прав – держава лише отримує право захищати їх у межах закону.

Одна з найважливіших ідей Локка полягає в тому, що природні права мають морально-раціональну природу. Вони не залежать від традицій, релігії чи волі правителя – їх може вивести кожна розумна людина, спостерігаючи за природою людського існування. У цьому сенсі природне право, як вважав Локк, є виявом універсального розуму, даного людині Богом або природою. Тобто, як зазначив А. Карась, природний стан суспільного життя збігається з етичними нормами поведінки, а моральне право має природний характер і передуює виникненню суспільної влади [8, с. 70]. Це означає, що будь-яка політична влада, яка ігнорує або порушує ці права, втрачає свою легітимність. Саме з цієї точки зору Локк обґрунтовує, чому деспотизм не є владою, а лише насильством.

У трактаті Локка простежується чіткий зв'язок між правом на власність і свободою. Власність у нього розуміється не лише як матеріальні речі, а як ширша сфера – те, що є «моїм»: моє тіло, мій час, моя праця, результати моєї діяльності. Право на власність стає способом осмислення людської автономії: я вільний не тому, що мені дозволено щось робити, а тому, що я володію самим собою. Держава, яка порушує це право, втручаючись у сферу особистої автономії без згоди, тим самим ставить під сумнів саме своє існування.

Ця філософія має чітко виражене індивідуалістичне підґрунтя. Локк не визнає жодної політичної системи, в якій особистість розчиняється в колективі чи підпорядковується авторитету без згоди. В основі політичного суспільства – індивід як моральна і правова одиниця, а не клан, церква чи держава. Такий підхід став фундаментом для розвитку класичного лібералізму й надалі – для індивідуалістичних правових систем західного зразка.

Як зауважується у сучасних дослідженнях [11] для Локка природне право не є лише абстрактною концепцією – воно є основою для побудови суспільного порядку. Уявлення про право як попереднє політиці дозволяє вперше в історії

чітко розмежувати закон і свавілля: закон — це те, що слугує захисту природних прав, усе інше — порушення цього порядку [Там само. с. 77]. Це означає, що політичний устрій має будуватися не навколо влади, а навколо гарантій. Влада виправдана лише тоді, коли вона служить індивіду.

Наприкінці ХХ століття Роберт Нозік у праці «Анархія, держава і утопія» розвинув цю ідею, аргументуючи, що мінімальна держава, яка захищає життя, свободу і власність, є єдино морально допустимою формою політичної організації [19, с. 5]. Хоча погляди Нозіка не завжди збігаються з Локком у деталях, вони спираються на ту ж ключову тезу — пріоритет особистих прав над будь-якою формою колективної влади.

Природні права, таким чином, у Локка виконують подвійну функцію: вони є основою моралі, і водночас — основою політики. У них закладено не лише те, як люди мають жити, а й те, як повинна бути побудована держава. У цьому — унікальність і перевага його філософії: вона поєднує етику з політикою через ідею свободи як природного стану, який ніхто не має права відібрати без згоди самого індивіда.

Ця глибока повага до природних прав як джерела політичного порядку веде Локка до ще одного важливого принципу: рівності всіх людей від народження. Якщо права є природними, а не дарованими владою, то неможливо виправдати нерівність у правах за соціальним, релігійним чи політичним статусом. У «Другому трактаті» він прямо зазначає, що усі люди створені рівними та незалежними. [16, с. 142]. Ця ідея лягла в основу не лише західного правового мислення, а й політичних революцій, зокрема Американської та Французької. Рівність для Локка не означає однаковість у здібностях чи багатстві, а рівність у володінні правами та в обов'язку поважати права інших. І саме ця рівність є підставою для встановлення справедливих законів: вони мусять бути загальними, прозорими і застосовними до всіх. Такий правовий підхід до природи людини означає, що у політичному суспільстві не повинно бути «надлюдей» — тих, хто стоїть вище закону чи має більше прав лише завдяки

статусу. Локк тим самим ставить філософський базис під принцип верховенства права.

Помітно, що ця концепція природних прав у Локка не є суто індивідуалістичною в егоїстичному сенсі. Вона припускає наявність морального обов'язку не шкодити іншим, дотримуватися зобов'язань і поважати межі свободи іншого. У цьому сенсі свобода в Локка не означає сваволлю, а є формою самоврядності, яка передбачає відповідальність. Природне право включає не лише «моє право», а й мою межу – момент, у якому починається простір іншого. Тому хоча у своєму філософському дослідженні Локк розглядає витoki легітимності влади, він зосереджує свою увагу на практичній проблемі, а саме розробці протистояння свавіллю влади незалежно від того, хто її здійснює [5, с. 177].

Можна сказати, що природні права у Локка – це не просто філософська концепція, а цілий світогляд, що став фундаментом політичної модерності. Вони лежать в основі таких цінностей, як правова держава, громадянські свободи, приватна власність і обмеження влади. Як згадується в новітніх дослідженнях, природний стан тлумачився цим мислителем лише як стан свободи, без жодних негативних імплікацій, які дещо раніше було викладено Т. Гоббсом у його концепції природного стану як «війни всіх проти всіх» [3, с. 99]. І попри критику та переосмислення у наступні століття, ідеї Локка продовжують впливати на уявлення про справедливе суспільство, в якому свобода і право є не результатом милості держави, а умовою її існування.

Таким чином, у політичній філософії Джона Локка природні права не лише передують політичному суспільству, а й визначають його межі та цілі. Вони є джерелом свободи, рівності та справедливості, які політична влада має не створювати, а визнавати й захищати. Саме завдяки цьому підходу Локк заклав основи тієї політичної традиції, в центрі якої – не держава як самоціль, а людина як носій невідчужуваних прав. Його ідеї стали також основою ліберального уявлення про владу як обмежену, про закон як інструмент

свободи і про політичний порядок як про форму співжиття, яка ґрунтується на повазі до гідності кожного індивіда.

3.2. Локківська концепція суспільного договору та межі влади

У центрі Локківської концепції суспільного договору лежить глибоке переконання в тому, що політична влада повинна бути похідною від згоди керованих і жорстко обмеженою цілями, заради яких вона виникає. Якщо в Гоббса суспільний договір є актом остаточного і безповоротного підпорядкування суверену, то у Локка — це договір взаємних зобов'язань, у якому громадяни передають частину своїх природних прав заради захисту решти, але при цьому зберігають моральну автономію та здатність до політичного судження.

Вихідним пунктом для Локка є уявлення про природний стан, який, на відміну від гоббсівського, не є станом анархії та жаху. Це — стан свободи й рівності, але позбавлений ефективного механізму захисту прав, зокрема власності. Люди в природному стані мають право карати порушників природного закону, але реалізація цього права нерідко призводить до суб'єктивізму, упередженості й конфліктів. Саме тому, за Локком, люди вступають у політичне суспільство — не для того, щоб відмовитися від свободи, а щоб зробити її більш надійною і захищеною [16, с. 195].

Договір, згідно з Локком, має чітке функціональне призначення: влаштувати механізм влади, що захищатиме життя, свободу й майно громадян. Ця влада не є самодостатньою і не має абсолютного характеру. Її легітимність залежить від того, чи виконує вона свою ціль. Саме з цього випливає принцип обмеження влади: держава має право лише на ті дії, які прямо пов'язані із забезпеченням природних прав. Усе, що виходить за ці межі, є узурпацією — спробою правити без згоди народу, що автоматично порушує договір.

Особливу увагу Локк приділяє питанню правового характеру влади. Закон, за його концепцією, не може бути інструментом свавілля. Він має бути загальним,

відомим, стабільним і однаково застосовуваним до всіх — включно з тими, хто цей закон створює або виконує. Політична влада не вища за закон — вона витікає з нього. Ця ідея, висловлена ще в XVII столітті, стала фундаментом для подальшого розвитку принципу верховенства права в ліберальних демократіях.

Локк також наполягає на важливості розподілу влад як гарантії проти зловживань. Він чітко розрізняє законодавчу та виконавчу владу, вважаючи, що вони не повинні зосереджуватися в одних руках. Законодавча влада, за Локком, є найвищою у державі, оскільки виражає волю народу, але і вона має діяти в межах, встановлених природними правами. Виконавча ж влада покликана забезпечувати реалізацію законів, не маючи права створювати їх на власний розсуд [16, с. 207]. Це розрізнення стало предтечею до подальшої розробки теорії «стримувань і противаг» у Монтеस्क'є [19, с. 179], хоча в Локка йдеться радше про етичне обмеження, ніж про інституційне.

Важливо, що в Локка поняття політичної влади завжди супроводжується уявленням про підпорядкованість. Влада не лише делегована, вона й умовна: її надають не «навіки», а до того часу, доки вона виконує свою функцію захисту. Це радикальна теза для XVII століття, яка кидає виклик абсолютній монархії та будь-якому правлінню, що претендує на беззаперечний авторитет. Локк відкриває простір для концепції влади як довіри, а не як примусу, і водночас запроваджує новий етичний стандарт для політики: влада має служити, а не панувати.

Концепція меж влади у Локка також тісно пов'язана з поняттям згоди. Без згоди народу — пряма чи опосередкована — жодна політична дія не може вважатися легітимною. І хоч сам Локк не розробляє механізм постійної участі громадян у політичному процесі, як це зроблять пізніше демократичні теорії, у його філософії закладено саму ідею зворотного зв'язку між владою й суспільством. Влада має «слухати» і бути «почутою», інакше вона втрачає зв'язок з основою своєї легітимності — природними правами індивіда.

Філософське значення концепції суспільного договору в Локка полягає не лише в тому, що вона дає раціональне обґрунтування для виникнення держави, а й у тому, що вона окреслює принципову межу між владою і особистістю. Особистість, у Локка, не розчиняється в політичному порядку, а навпаки – залишається його умовою. Влада не творить особу, а лише охороняє її вже наявну гідність, свободу та право на володіння собою.

Таке розуміння закону виступає антиподом абсолютній владі, яка не підзвітна жодним правилам. Локк рішуче протиставляє легітимну політичну владу будь-якому деспотизму, незалежно від його зовнішньої форми. Для нього навіть парламентська більшість не має морального права діяти всупереч тим природним правам, з яких, власне, й походить сам договір. Тому обмеження влади законом – не лише технічна вимога, а насамперед філософське зобов'язання зберігати моральну цілісність політичного порядку.

У Другому трактаті про правління Локк зазначає, що «де немає закону, там немає і свободи» [16, с. 159]. Лише визначені й прозорі правила дають індивідам змогу впевнено розпоряджатися своїми правами. І навпаки – свавільна або нечітка влада створює стан невизначеності, що породжує страх і підриває саму основу політичного співжиття. Таким чином, закон для Локка – це не лише засіб регулювання, а й простір безпеки, у якому свобода стає можливою.

У межах такої логіки Локк доходить ідеї поділу влад, яка ще не оформлена у нього в чітку систему, як це буде згодом у Монтеск'є, але вже присутня у вигляді концептуальної напруги між законодавчою, виконавчою та зовнішньополітичною (судовою) владою [16 ст. 207-208]. Законодавча влада, хоча і є вищою, не має бути постійно діючою, щоб уникнути концентрації сили в руках окремої групи. Виконавча ж влада, діючи щоденно, повинна діяти в межах закону й під його контролем. Така структура створює баланс, необхідний для уникнення тиранії й для забезпечення стабільного політичного ладу.

Усе це демонструє, що Локківська модель суспільного устрою – це система, заснована на взаємному контролі, повазі до прав особистості та на засадах розуму. Вона не лише фіксує межі дозволеного для політичної влади, але й формує цілісний етичний горизонт, у якому влада має моральне виправдання лише тоді, коли служить спільному добру і не виходить за межі законності.

Центральною умовою функціонування політичного суспільства у Локка є збереження природних прав у формі цивільної свободи. Це означає, що людина, вступаючи в громадянський стан, не відмовляється від своєї автономії, а радше перекладає захист своєї свободи та власності з приватної ініціативи на спільну інституційну систему. Таке делегування влади не тотожне покорі — це договір про служіння спільному добру з чітким усвідомленням, що цей договір не є безстроковим або безумовним. Легітимність влади, отже, залежить від постійного дотримання природного права, навіть після виходу з природного стану.

Ця ідея у XX столітті отримала нове звучання в праці Р. Нозіка, який, базуючись на ліберальній традиції, включно з Локком, наголошував на мінімалістській державі, головною функцією якої є захист прав особи [19, с. 5]. Подібна інтерпретація дозволяє побачити у Локковій моделі не лише історичний варіант ліберальної доктрини, а її концептуальну основу, яка залишається актуальною й сьогодні.

Важливо, що у своїй філософії Локк уникає утопічного максималізму — він не конструює ідеальну державу за зразком Платона чи Кампанелли, натомість виходить з реалістичного уявлення про людську природу. Людина у Локка є розумною, здатною до співпраці, але не безгрішною — тому їй потрібні правила і структура, яка забезпечить мирне співіснування без пригнічення. Саме така антропологія визначає його бачення держави як необхідного, але обмеженого засобу — інструменту, а не самоцілі.

У підсумку, Локк формулює один із найважливіших постулатів ліберальної політичної філософії, де політична влада має сенс лише тоді, коли вона служить свободі, а не підкоряє її. Ця влада не є джерелом прав, а їхнім

гарантованим охоронцем, підзвітним своїм громадянам. У цьому полягає радикальна новизна цієї концепції: вона перевертає традиційне уявлення про підданство, утверджуючи натомість ідею раціонального індивіда як джерела легітимності всього політичного порядку [22].

3.3. Право на повстання як механізм захисту політичної свободи

Тиранічний уряд несправедливий, бо він прагне не до загального блага, а до приватного блага того, хто править, тому повстання, що підіймається проти такого уряду, не має бунтівного характеру. — Тома Аквінський.

Ця думка, висловлена ще в XIII столітті, ідеально резонує з політичною філософією Джона Локка, особливо з його концепцією легітимного спротиву. У другому «Трактаті про врядування» Локк виступає не лише як теоретик обмеженої влади, а й як один із перших мислителів модерного часу, хто чітко сформулював морально й політично виправдане право народу на повстання проти деспотичної влади. У межах його філософської системи, це право не є проявом анархії, а навпаки – воно виступає механізмом захисту природних прав і свобод, тобто тієї основи, на якій і постає політичне суспільство.

Локк розглядає ситуацію, коли уряд перевищує повноваження, делеговані йому громадянами, зокрема, коли порушує природні права на життя, свободу і власність. У такому випадку, на його переконання, громадяни не лише мають право, а й обов'язок протистояти такій владі. Тут Локк вступає в діалог не лише з авторитарними доктринами (як у випадку з Гоббсом), а й із традиційними уявленнями про непорушність влади як божественного інституту. Він робить революційний крок – відкрито формулює політичну відповідальність влади перед народом, навіть якщо це передбачає її насильницьке усунення.

Особливо показовими є розділи 18 та 19 другого трактату, де Локк говорить про те, що народ залишається верховною владою, навіть коли делегує свої повноваження законодавцеві. Якщо цей законодавець зраджує довіру, народ має право його позбавити легітимності. Зокрема, Локк зазначає:

«...Коли законодавець намагається привласнити собі або передати комусь ще силу народу без його згоди, влада повертається до народу, який має право відновити свою первісну свободу і, запровадивши новий законодавчий орган ... забезпечити свою безпеку та захист» [16, с. 247].

Ця думка, що походить з природного права, лежить у центрі локківського бачення політичного порядку: влада є похідною від згоди, а не навпаки. Без згоди – немає легітимності, і тому спротив деспотії – це не бунт, а повернення до первинної форми політичної свободи.

На основі цього принципу Локк формулює не лише моральне, але й правове виправдання повстання. Він розрізняє між «порушенням миру» та «захистом прав» – останнє вважається природним і навіть необхідним. Якщо державна влада перестає служити цілям збереження життя, свободи і власності громадян, вона тим самим перестає бути справжньою владою. У цьому сенсі, як підкреслює Локк у «Другому трактаті», встановлення «абсолютного і свавільного» правління є рівнозначним війні проти народу [16, с. 250]. Отже, повстання — це відповідь на втрату легітимності, а не на сам факт правління. Ця думка була надзвичайно радикальною для свого часу. Вона підірвала усталене переконання в сакральності королівської влади, яке ще нещодавно було теологічно підкріплене доктриною «божественного права монархів». Замість цього Локк пропонує секуляризовану, раціональну модель політичної влади, яка базується не на волі Бога, а на добровільній угоді громадян. Такий підхід пізніше отримає подальший розвиток у працях Руссо, Канта, а також у сучасних теоріях ліберального демократичного устрою, до прикладу в Дж. Данна [13, с. 53].

Варто також підкреслити, що Локк розуміє повстання не як заклик до насильства, а як крайній механізм відновлення політичної легітимності. Його думка не була апологією революції як постійного інструменту зміни влади. Навпаки, він вважав, що суспільства прагнуть до стабільності, і лише в разі грубого порушення прав і договору постає необхідність у спротиві. Це, фактично, відповідальність громадян — не допустити перетворення влади на

тиранію. Як пише Локк: «Люди не так легко відмовляються від старих форм, як дехто схильний припускати. Їх важко переконати виправити визнані хиби у тій структурі, до якої вони звикли» [16, с. 248].

Таке мислення стає особливо значущим у світлі подальших історичних подій, зокрема Американської революції, де ідеї Локка фактично стали ідеологічним фундаментом. Т. Джефферсон, автор Декларації незалежності США, прямо запозичив формулу про «життя, свободу і власність» (замінене в остаточному варіанті на «прагнення до щастя»), що вказує на глибину впливу локківської доктрини на практику республіканізму.

Серед пізніших мислителів варто згадати й Роберта Нозіка, який у праці «Анархія, держава та утопія» [19] фактично відновлює локківську традицію в нових умовах, захищаючи мінімальну державу як гаранта прав індивідів. Для Нозіка, як і для Локка, найвищою цінністю є індивідуальна свобода, а держава існує лише остільки, оскільки вона її захищає [Там само, ст. 33–34].

Локк, таким чином, не просто пропонує політичну теорію — він формулює етику громадянської відповідальності. Там, де уряд порушує суспільний договір, громадяни мають не тільки право, але й моральний обов'язок його скасувати. Це не революційний пафос, а наслідок послідовного застосування природного права до політичної практики. Сучасний дослідник Джеймс Таллі зазначає, що Локк уособлює перехід від старого до нового світу політичного мислення, де влада — це не дар згори, а функція громадянської згоди [23, с. 112].

Підкреслення морального обов'язку спротиву деспотії також відображає тісний зв'язок локківської теорії з республіканською традицією античності, особливо зі стоїчними уявленнями про свободу як автономію та самоврядування. Цей вплив виразно помітний у локківському акценті на розум як джерело права: правління, що суперечить розуму, є не лише політично нелегітимним, а й морально несправедливим. Таке тлумачення надає праву на спротив глибоко етичного забарвлення, позбавляючи його анархічного підтексту. Ідея про те, що саме справедливість, а не сила, є основою влади, у

Локка перегукується з класичними християнськими ідеями, зокрема з цитованим раніше міркуванням Томи Аквінського про те, що тиранія — це не легітимне правління, а форма насильства.

Далі, Локк не лише теоретизує можливість повстання, а й пропонує цілісну процедуру політичного оновлення. Його концепція передбачає, що суспільний договір не зникає після повалення уряду: народ не повертається до стану анархії, а зберігає політичну форму через можливість укласти нову угоду. Отже, спротив не є запереченням державності як такої, а лише запереченням тієї влади, що зрадила свій мандат. Цей аспект робить локківське вчення не лише оборонним, а й конструктивним: воно передбачає не лише руйнування несправедливої влади, але й побудову нової, більш відповідальної.

Цікаво, що Локк, попри обережну риторику, фактично кодифікує революційне право на зміну політичного устрою. У своїх «Листах про віротерпимість» він обстоює ідею, що ані церква, ані держава не можуть нав'язувати громадянам моральні чи релігійні переконання. Цей принцип свободи сумління був безпосередньо пов'язаний із правом громадян чинити спротив владі, яка намагається узурпувати функції моралі чи віри. Таким чином, навіть у сфері особистої етики Локк просуває ті ж самі принципи автономії і добровільності, які лежать в основі його теорії спротиву.

У цьому контексті вартим уваги є порівняння з Томасом Гоббсом, який у «Левіафані» стверджував, що будь-який спротив владі — це повернення до стану війни всіх проти всіх, і тому є недопустимим. Для Гоббса стабільність є вищим добром, а свобода поступається перед необхідністю порядку. Локк же, навпаки, стверджує, що стабільність не має сенсу без свободи і прав людини. Це принципово різні погляди на природу політичного договору: у Гоббса — це передання всіх прав суверену; у Локка — лише делегування частини повноважень із можливістю їх відкликати.

Сучасна політична філософія дійсно часто звертається до протиставлення ідей, подібного до конфлікту між Локком і Гоббсом. Наприклад, Дж. Роулз у «Теорії справедливості» (1971) розвиває

концепцію соціального договору, але суттєво її модернізує. Він стверджує, що легітимність держави ґрунтується на принципах справедливості, які вільні та рівні індивіди обирають у гіпотетичному «вихідному положенні» за умов відсутності інформації про власний майбутній статус, багатство чи таланти [20, с. 17]. Це можна вважати еволюцією локківської ідеї згоди як основи політичного порядку, проте з важливою відмінністю: Роулз говорить не про історичну чи явну згоду, а про раціональну угоду, що імітує безсторонність.

Якщо держава систематично порушує принципи справедливості (наприклад, заперечує рівність свобод або допускає структурну дискримінацію), вона втрачає легітимність. Однак, на відміну від Локка, який у «Другому трактаті про врядування» визнавав право народу на революцію, Роулз обмежує реакцію громадян цивільною непокорю — ненасильницькими протестами, спрямованими на відновлення справедливості в рамках правової системи. Для нього головне — реформи, а не повалення ладу. Таким чином, хоча Роулз і успадковує від Локка ідею про моральний обов'язок протистояння несправедливості, його підхід менш радикальний і більш інституційний [20 с. 17].

У зв'язку з цим постає питання: де проходить межа між легітимним спротивом і деструктивною революцією? Локк надає відповідь, що ця межа визначається ступенем порушення договору та прав. Якщо уряд порушує базові права (життя, свободу, власність), то спротив — не лише дозволений, а й необхідний. Якщо ж громадяни чинять опір на підставі суб'єктивного незадоволення, не маючи для цього об'єктивних підстав, такий спротив є загрозою порядку. Локк, таким чином, не пропагує анархію — він будує філософію відповідального громадянства.

Ця думка, що походить з природного права, лежить у центрі локківського бачення політичного порядку: влада є похідною від згоди, а не навпаки. Без згоди — немає легітимності, і тому спротив деспотії — це не бунт, а повернення до первинної форми політичної свободи.

Цей принцип, закладений у «Другому трактаті про правління», набуває особливої ваги в умовах, коли влада починає діяти поза межами закону. Для Локка легітимна влада — це влада, що дотримується договору, встановленого з народом. Тому, як зауважує сам Локк, коли зруйновано підстави договору «суддею буде народ» [16, с. 258].

Спротив у цьому контексті розуміється не як свавільний акт, а як вияв колективної відповідальності. На відміну від середньовічних концепцій, які апелювали до Божої санкції на владу монарха, Локк розміщує джерело легітимності у світській згоді. Якщо держава починає діяти у власних інтересах, зловживає владою або порушує фундаментальні права, вона перестає бути законною. Цей момент, коли влада переступає межу, означає розрив контракту, і тоді природне право повертає людині її первинну свободу, включно з правом на організований спротив.

Таке розуміння спротиву не має на меті зруйнувати політичний лад, а навпаки — відновити його на справедливих засадах. Це чітко відрізняє локківський підхід від революційної риторики, адже мова йде не про знищення порядку, а про повернення до його морального базису. Саме тому Локк, хоча й визнає право народу на повалення тиранії, підкреслює, що це право має бути застосоване лише тоді, коли всі інші засоби вичерпані і коли загальна воля громадян очевидно свідчить про те, що влада більше не слугує спільному благу.

Ці ідеї вплинули не лише на формування західних конституційних традицій, а й на морально-правову легітимацію численних політичних рухів за свободу, зокрема під час англійської, американської та французької революцій. Вони і сьогодні залишаються актуальними в аналізі легітимності політичного порядку та межі покори громадянина.

Таким чином, локківське вчення про право на спротив не лише формулює умови, за яких громадянин має право виступити проти влади, а й встановлює моральні межі цього спротиву. Йдеться про прагнення не до руйнації, а до відновлення законності, справедливості та свободи. Цим Локк не лише

підважив філософські основи абсолютизму, а й сформував нову парадигму політичної відповідальності, яка актуальна і в наш час.

РОЗДІЛ 4. ВІД ПРИРОДНОГО СТАНУ ДО ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ: ПОРІВНЯЛЬНА ПОЛІТИЧНА ФІЛОСОФІЯ ГОББСА І ЛОККА

4.1. Природний стан і модель індивіда: страх чи розум як вихідна точка влади

Проблема природного стану у філософських системах Томаса Гоббса та Джона Локка є не лише концептуальним фоном для обґрунтування політичної влади, а й дзеркалом їхніх антропологічних уявлень. Саме через образ «людини до держави» обидва мислителі формують своє бачення політичного порядку. Природний стан — це не просто початкова умова, а філософський інструмент який дозволяє через гіпотетичну ситуацію виявити глибинну структуру взаємодії індивіда і влади. У цьому сенсі, як слушно зазначає Карл Маннгейм, філософія Нового часу починає будувати політичну теорію не від Бога і закону, а від «конструкції людини» — тобто від того, як ми уявляємо природу індивіда до входження в суспільство [17, с. 13].

Для Гоббса природний стан — це простір загрози, де індивід живе в умовах постійної невизначеності та ризику. Людина, за Гоббсом, наділена однаковою здатністю до насильства, а тому рівність у цьому стані — не ознака справедливості, а джерело постійної підозри. Саме звідси бере початок теза про «війну всіх проти всіх», яка не є епізодом, а онтологічним фактом: поки немає інституцій, які гарантують безпеку, кожен змушений вважати іншого потенційною загрозою. Із цього слідує, що страх у гоббсіанській теорії не лише емоція — це структура, яка визначає поведінку. Страх не випадковий: він впливає із самої раціональності виживання. У цьому і є парадокс Гоббса: індивід, керуючись страхом, обирає владу як інструмент подолання страху. Таким чином, саме страх лежить в основі політичного порядку.

У Джона Локка ситуація принципово інша. Природний стан, за його уявленням, — це стан спокою, рівності й взаємного визнання. Люди, за Локком, є розумними істотами, які можуть керуватись моральним законом, ще

до виникнення політичної влади. Йдеться не про ідеалізований «золотий вік», а про гіпотетичну ситуацію, у якій людина має не лише права, а й обов'язки перед іншими. Центральним поняттям тут є розум: саме він у Локка виконує роль судді, що дозволяє розмежувати справедливе і несправедливе. Розум підказує людині, що життя, свобода і власність інших мають поважатись. Тому, на відміну від Гоббса, Локк бачить джерело політичного порядку не у страху, а у раціональному усвідомленні потреби у спільних правилах.

Ця різниця не є другорядною — вона визначає весь подальший хід мислення обох філософів. Якщо у Гоббса страх детермінує укладення договору, а суверен — це необхідне зло, яке приборкує насильство, то у Локка політична влада — це продовження природного права, делегованого суспільством для більш ефективного забезпечення справедливості. Інакше кажучи, для Гоббса політична влада є зовнішньою силою, що нав'язується для уникнення катастрофи, тоді як для Локка — це внутрішній розвиток моральної автономії людини, яка погоджується на мінімальне обмеження свободи заради її захисту. Це розходження має і методологічний вимір. Гоббс будує свою філософію за аналогією до механіки: держава — це складна машина, яку потрібно зібрати, виходячи з простих законів руху — страху, інтересу, раціонального вибору. Локк — радше моральний натураліст: він виводить політичні структури з морального порядку природи, в якому вже існують об'єктивні принципи добра і справедливості, доступні людині через розум. Тобто у Гоббса — політика як інженерія контролю, а у Локка — політика як етична угода вільних суб'єктів. Це розмежування між контролем в страху і розумом як фундаментальними вихідними точками для побудови політичного порядку формує дві альтернативні парадигми філософії влади, які по-різному тлумачать легітимність, моральну відповідальність та межі державного втручання. Саме тому уявлення про людину в її додержавному бутті є не периферійним компонентом політичної теорії, а її ядром. Через образ індивіда як істоти, що або загрожує іншим, або здатна до співжиття, кожен з філософів визначає, якою має бути форма влади, ступінь її примусу і джерело її авторитету.

Гоббсова модель індивіда, яка базується на егоїзмі, суперництві й потребі у безпеці, зумовлює концепцію суверена як єдиного центру сили, що має бути необмеженим, аби втримати суспільство від розпаду. Індивід, який боїться смерті, не здатен до тривалого співіснування з іншими без постійного зовнішнього контролю. Звідси випливає, що свобода не є первинною цінністю, так як вона жертвується в обмін на безпеку. Держава стає джерелом не тільки законів, а й самого морального порядку. Політична влада тут не лише регулює, а й визначає, що є добрим, а що — злим.

Локк, навпаки, бачить у людині здатність до моральної рефлексії і схильність до збереження порядку ще до політичної інституціоналізації. З цього випливає, що влада не створює моральність, а лише охороняє вже існуючі права — життя, свободу, власність. Відповідно, держава не джерело права, але гарантує його. Якщо вона перестане гарантувати ці права, вона втрачає легітимність. Звідси й принципова різниця у трактуванні політичного контракту: у Гоббса — це безповоротний акт підпорядкування, у Локка — це умовна угода, яка може бути скасована в разі зловживання владою.

З огляду на це, природний стан у системах Гоббса і Локка не просто функціонує як абстрактна передісторія політичного життя, а стає методологічною проекцією глибших уявлень про людину, її здатності до співіснування та межі свободи. Те, як філософ конструює індивіда поза суспільством, безпосередньо визначає те, якою буде держава, якими будуть її функції і як вона взаємодіятиме зі своїми громадянами. Гоббс, виходячи з уявлення про конфліктність і вразливість людської природи, вбачає у державі необхідний і тотальний інструмент стримування. Локк, навпаки, будує свою модель на припущенні, що людина, навіть поза політичними інституціями, керується раціональністю та здатна до морального судження, а отже політичний порядок для неї є лише формалізацією вже наявного природного порядку. Саме в цьому фундаментальному розходженні і відкривається те, що стане предметом подальшого аналізу: як у кожного з мислителів концепції

влади, закону і свободи виникають із вихідного бачення природи людини і які політичні наслідки з цього випливають у межах їхніх систем.

У розгляді природного стану як вихідної категорії політичної філософії важливо звернути увагу не лише на зміст антропологічних уявлень, а й на те, як саме вони структурно пов'язані із поняттям суверенітету. У системі Гоббса страх і конкуренція — не просто психологічні реакції, а універсальні закони поведінки, подібні до законів механіки. Людина, як елемент системи, реагує на загрози за принципом самозбереження, і тому потребує зовнішнього центру примусу, який би унеможливив хаос. Суверен у цій системі — це не особистість, а механізм, точка, через яку вся інша різноманітність набуває стабільності. Звідси випливає і гоббсівська ідея неподільної влади: якщо суверен має бути ефективним, він не може бути обмеженим — інакше він втрачає функцію примусового стримування.

Ця логіка дозволяє Гоббсу вибудувати систему, в якій громадянська свобода — це не щось первинне, а продукт політичної необхідності. Індивід втрачає деякі права у договорі, але водночас отримує найголовніше — безпеку та передбачуваність. Така форма свободи є негативною за своєю суттю: вона означає не участь, а відсутність втручання у приватну сферу, допоки це не загрожує порядку. Гоббс фактично підміняє поняття свободи стабільністю, а справедливість — процедурністю. Саме тому його модель держави часто асоціюють з ранніми формами політичного реалізму, де мораль підпорядкована політичній доцільності.

Натомість Локк вводить зовсім інше уявлення про вихідну структуру влади. Якщо у Гоббса влада творить право, то у Локка — право передує владі. Люди в природному стані мають невід'ємні права і ці права є нормами, які політична влада не може порушувати. Суверен тут виступає не як носій абсолютного повноваження, а як делегований представник колективної волі. Звідси ідея обмеженого уряду, підпорядкованого громадянам і уже згадана ідея можливості спротиву: коли уряд перестає виконувати свої функції, він втрачає

свою легітимність. Це — кардинально інший підхід до влади, який змінює її джерело з «необхідності» на «довіру».

Цей контраст добре ілюструє розходження між нормативним і прагматичним підходами до політичної філософії. Гоббс починає з факту розпаду — війни, нестабільності, анархії — і від нього рухається до обґрунтування політичної форми. Локк натомість виходить із уявлення про вже наявний моральний порядок і намагається забезпечити його сталість через інститути влади. В одному випадку політичне — це заміник морального, в іншому — інструмент його. Така різниця дозволяє нам не лише зрозуміти відмінності у їхніх теоріях, а й побачити, як ці теорії вплинули на різні традиції в західній політичній думці: авторитарну й ліберальну.

Формально обидва філософи визнають суспільний договір, однак це радше спільна форма для різних за глибиною змістів. Отже, ми маємо договір покори, спрямований на припинення взаємного знищення з одного боку, та договір розуму, який встановлює спільні правила для захисту прав з іншого. І якщо в першому випадку держава зливається із законом і мораллю [14, с. 48], то в другому — вона завжди лишається під контролем вищого морального порядку. Звідси впливає фундаментальна відмінність у розумінні індивіда: у Гоббса — це суб'єкт, якого потрібно стримувати, у Локка — суб'єкт, якого потрібно захищати [8, с. 79].

4.2. Влада, закон і свобода у системах політичної філософії Гоббса і Локка

Категорії влади, закону і свободи у філософських доктринах Томаса Гоббса і Джона Локка є не просто наборами політичних понять, а елементами внутрішньо узгоджених систем. Їхній зв'язок не механічний, а структурний: кожне поняття виникає з глибшого бачення природи людини і політичного порядку, яке ми вже раніше проаналізували у контексті природного стану. Проте у цьому розділі йдеться не лише про індивіда, а про принципи

співіснування — про те, яким чином влада набуває форми, закон — авторитету, а свобода — легітимності.

Для Гоббса політична влада є необхідною відповіддю на антагоністичну природу людських відносин. Вона має бути абсолютною, неподільною і недоступною для розділення — бо будь-яка спроба обмежити суверена неминуче веде до повернення у стан хаосу. У «Левіафані» він прямо пише, що єдиний спосіб уникнути «війни всіх проти всіх» — це передати всю силу одному центру. Із цього випливає, що закон не є обмеженням влади, а її методом імплементації: що каже суверен, те і є правом. Закон у розумінні Гоббса — це вираження волі того, кому ми вже підпорядковуємось. Тобто він — не вища інстанція, а похідна від політичного акту.

Свобода, відповідно, не є правом індивіда протистояти державі. Навпаки, вона означає лише відсутність зовнішньої перешкоди — діяти, допоки влада не забороняє. Це негативна свобода, обмежена рамками дозволеного. Вона не включає участі у виробленні законів, не ґрунтується на природному праві, а існує лише в тому просторі, який не зачеплено владною санкцією. Звідси — своєрідна логіка підказує, що свобода виникає не попри владу, а завдяки їй; без держави — немає свободи, лише небезпека.

Натомість у Локка ми бачимо прямо протилежну конструкцію. Політична влада має свою межу в законі — і саме закон, а не воля правителя, є вищим авторитетом. Але закон тут виступає не просто елементом регламенту, а формою вираження раціонального й морального порядку. Як зазначено у «Другому трактаті про правління», влада має діяти в межах відомих, стабільних і загальних законів, які мають бути однаковими для всіх [16, с. 202]. Це є початком принципу верховенства права, який стане основою ліберальних конституцій.

Свобода в такій моделі — не відсутність примусу, а право діяти за власною волею в межах закону, який ти сам визнаєш легітимним. Цей закон не нав'язується, а узгоджується — бо саме народ є джерелом політичної влади. Тут ми простежуємо вже позитивне тлумачення свободи: бути вільним — це

жити у суспільстві, де закон є виразом розуму, а влада є виразом згоди. У цьому аспекті Локк підкреслює не просто обмеження влади законом, а обов'язкову прозорість і підзвітність цієї влади перед суспільством.

У цій відмінності між Гоббсом і Локком — у способі розуміння взаємозв'язку між владою, законом і свободою — криється не лише теоретичне розмежування, а й концептуальний розлом між двома моделями політичного порядку.

Ці розбіжності мають філософське підґрунтя. Гоббс розглядає політичну владу як категорію суто інструментальну: вона не повинна бути доброю чи справедливою — вона має бути ефективною. Якщо влада здатна забезпечити безпеку і стабільність — вона вже виконує свою функцію. Звідси походить і непримиренна гоббсівська критика розподілу влади — будь-яке подрібнення суверенітету, за його логікою, веде до ослаблення держави й нової анархії. Владу не можна стримувати — її можна або повністю довірити, або втратити зовсім.

У свою чергу, Локк мислить владу як результат делегованих повноважень. Вона не є самоціллю — це засіб забезпечення природних прав. Саме тому влада повинна бути розділена — щоб уникнути концентрації, яка може призвести до зловживання. Ідеї про незалежність законодавчої й виконавчої гілок, прозорість процедур, обмеження втручання у приватну сферу виникають саме з локківського уявлення про свободу як відповідальну автономію. У його системі, закон — це форма самозахисту громади, а не знаряддя домінування. Особливо помітна ця різниця у поглядах на відповідальність правителів. У Гоббса, як тільки відбувається суспільний договір, суверен набуває абсолютної влади й не несе відповідальності перед підданими. Будь-яка спроба опору — це підрив системи в цілому. У Локка ж договір не скасовує права громадян: він лише тимчасово передає частину повноважень. Якщо влада порушує умови контракту, громадяни мають право її змінити. Це не революційна анархія, а прояв раціональної політичної волі.

Таким чином, у гоббсівській моделі головним є цілісність влади, яка панує над правом. У моделі Локка — підконтрольність влади, яка виростає з прав. І хоча обидві системи апелюють до поняття договору та до необхідності політичного порядку, вони кардинально розходяться у відповідях на запитання чим виступає влада, що таке закон, і яку роль у цьому всьому має свобода.

4.3. Спадщина і вплив: як ідеї Гоббса і Локка формували політичну модерність

Ідеї Гоббса і Локка стали своєрідними координатами, між якими протягом століть коливалася політична думка Заходу. Саме ці два філософи, з їх глибоко протилежними поглядами на природу людини, сутність влади та роль закону, задали напрямки розвитку філософії модерної держави. Вони не лише відповіли на виклики свого часу — громадянських воєн, занепаду авторитету монархії, зміни політичного ладу — а й заклали основи двох великих традицій, які продовжують формувати світогляд політичної культури сучасності: авторитету як порядку і свободи як права.

Гоббс залишив у спадок не просто концепцію суверенітету — він сформулював мову політичної необхідності. У його баченні, влада не є ані святістю, ані моральним благом — вона є результатом розрахунку, засіб уникнення катастрофи. Така прагматика влади як інструменту контролю над хаосом стала близькою для модерних держав у періоди криз: революцій, воєн, надзвичайних станів. Його ідеї знайшли продовження у філософії політичного реалізму — зокрема в тих її формах, де сильна централізована влада вважається єдиним запобіжником розпаду соціального порядку.

У XX столітті Гоббса починають активно перерахувати в контексті сучасної держави. Від Карла Шмітта, який зробив фігуру суверена центральною у своїй концепції «винятку» [21, с. 5], до сучасних теоретиків, які осмислюють владу через поняття біополітики, — гоббсівська традиція живе там, де політика стикається з кордоном: згаданими вище кризою, війною чи терором. Його

уявлення про державу як штучний механізм, покликаний приборкати страх і взаємне знищення, продовжує впливати на дебати щодо ролі держави в умовах глобальної нестабільності. Зокрема, у питаннях про легітимність обмежень прав у надзвичайних ситуаціях чи про баланс між безпекою та свободою.

Натомість Локк залишається головним теоретиком політичної свободи, договору й обмеженої влади. Його вплив відчутний не лише у ліберальній традиції, але й у формуванні ключових політичних інституцій Нового часу: парламентаризму, конституціоналізму, доктрини розподілу влади. Ідеї Локка закладено в основу не одного національного правопорядку: особливо це помітно у політичному проекті США, де Джефферсон прямо запозичував у Локка концепцію природних прав і легітимного спротиву тиранії. Його погляд на закон як раціональну норму, що обмежує всіх — зокрема й тих, хто має владу, — став фундаментом для верховенства права.

У нього ми також можемо знайти не просто ранню версію лібералізму — ми бачимо програму модерної державності, яка ґрунтується на принципі взаємної згоди, а не підкорення. Саме тому Локк надихав не революціонерів насильства, а реформаторів системи. Його спадщина плекає образ держави як гаранта прав, а не носія абсолютної сили. В цьому сенсі він не менш сучасний за Гоббса — тільки промовляє до іншої частини політичної уяви: не до страху перед хаосом, а до надії на розум і справедливість.

У цьому діалозі між Гоббсом і Локком — хай навіть і без прямої полеміки між ними — закладено архетипний розрив, що й досі розгортається у різних формах політичного вибору. Їхні концепції стали джерелами двох потужних стратегій мислення про владу. Гоббсіанська логіка реалізму домінує в мисленні про державу під час надзвичайного стану: її сліди можна знайти у легітимації виконавчої централізації в кризових умовах, у способі трактування безпеки як вищого блага, навіть у риториці деяких сучасних політиків, які апелюють до страху як до обґрунтування сильного уряду. Водночас локкіанська стратегія вкорінена у практику перевірки повноважень, громадянського контролю, захисту прав меншості та концепції влади як сервісу, а не домінування.

Цей поділ не є лише академічним — він має відчутні наслідки у глобальній політичній культурі. Коли одні держави вибудовують модель безпекового порядку, де громадянин має цінність остільки, оскільки підпорядковується, — ми бачимо інтерпретацію гоббсівської традиції. Коли інші конструюють складну систему балансу влади, розмежування повноважень і незалежності суду, — це результат локківського уявлення про свободу як основу легітимності. Відтак можна сказати, що політична модерність не вибрала між Гоббсом і Локком — вона стала простором їхньої суміжності, у якій формуються нові відповіді на виклики влади, права й суспільного договору. Цікаво те, що ідеї обох мислителів стали продуктивними не лише у сфері державного управління, але й у теорії міжнародних відносин, філософії права, етики, навіть у дискусіях про штучний інтелект. Наприклад, гоббсівське уявлення про природний стан як стан анархії часто проектується на міжнародну політику, де немає «світового суверена», і тому діє логіка взаємного стримування. У той час як бачення з «Двох трактатів про правління» втілюється у міжнародних правових документах, у спробах створити систему універсальних прав і механізмів захисту свобод — навіть поза межами національного суверенітету [9, с. 104].

Варто також згадати вплив Локка на філософів Новітнього часу. Наприклад, для Іммануїла Канта саме локківське уявлення про автономного морального суб'єкта стало точкою опори у формулюванні його ідеї категоричного імперативу та концепції республіканської держави. А Гоббс, навпаки, більше цікавив таких мислителів, як Фуко чи Агамбен, які бачили в ньому першого системного теоретика влади як дисципліни й управління тілом, а не лише політичного авторитету. Як зазначає Фуко, Гоббс розглядав владу не як право, а як «техніку» у своїй праці «Наглядати і карати», що передбачило сучасні механізми дисциплінування. Агамбен, у свою чергу, в своїй «Суверенній владі і голому житті» бачить у Гоббсі «теоретика стану винятку», чия концепція суверенітету пояснює можливість позбавлення прав.

Таким чином, обидва мислителі залишають по собі не замкнуті системи, а живі теоретичні ресурси, до яких постійно звертаються — або щоб знайти опору, або щоб сформулювати опозицію. Їхні концепції не зникли в музеї ідей — вони стали внутрішніми голосами сучасної політичної думки, і часто ми сперечаємося сьогодні не між новими доктринами, а між гоббсівським і локківським баченням світу, хай і не завжди це усвідомлюючи.

Сила спадщини Гоббса і Локка полягає не тільки в оригінальності їхніх концепцій, а у здатності цих концепцій адаптуватися до змінених історичних умов. Їхні ідеї ніколи не були статичними. Навпаки — вони постійно переосмислювалися, вбудовувалися у нові філософські й політичні проєкти, іноді втрачаючи первинний контекст, але зберігаючи концептуальне ядро. У ХХ столітті, коли Європа пережила крах демократій, прихід до влади тоталітарних режимів і дві світові війни, гоббсівський реалізм виглядав актуальніше, ніж локківський ідеалізм. Але після падіння цих режимів і утвердження ліберальних демократій — Локк знову опинився в центрі дискусії як філософ довіри, розуму й балансу.

Це коливання між двома полюсами — між порядком і свободою, між безпекою і правом — стало визначальним для розуміння політичного як такого. Гоббс нагадує про ціну хаосу й небезпеку надмірної фрагментації влади. Локк, в свою чергу більше як нагадування про небезпеку влади, яка не має меж. У цьому сенсі вони утворюють не просто суперечність, а дві межі одного простору, в якому мислиться держава. Саме тому у сучасних політичних системах ми можемо водночас виявити елементи обох підходів: централізм в органах влади та конституційний контроль над ними, примусове виконання норм і захист громадян від свавілля влади.

Сучасна філософська наука, у свою чергу, сприймає їх не як постатей суто історичного контексту, а і як потенційний матеріал для розвитку діалектики і на сьогодні. До прикладу, у дискусіях про легітимність влади в умовах діджиталізованого суспільства, про природу прав у постнаціональних об'єднаннях — фонові питання часто апелюють до тих самих понять, які

вперше були так чітко артикульовані у «Левіафані» чи «Двох трактатах про уряд». Чи можна обмежити алгоритм законом? Що таке згода в умовах масового споживання даних? Як діє суверен у світі, де влада дедалі більше розмикається? Ці нові запитання — це лише відгалуження того старого кореня, що був посаджений Гоббсом і Локком.

У підсумку, можна сказати, що їхній вплив не є суто історичним. Це радше вплив концептуального зору: вони визначили, як ми дивимося на політику. Вони сформували понятійні рамки, у яких ми розпізнаємо політичні проблеми, розрізняємо тиранію і свободу, легітимність і примус, суспільство і владу. І хоча реальність завжди видається складнішою за модель, саме ці моделі дозволяють реальність осягати. Тому розуміння Гоббса і Локка — це не данина минулому, а засіб читання сучасного світу, який, попри всі технологічні зміни, залишається таким же: суперечливим, небезпечним і спраглим до порядку та справедливості водночас.

Питання свободи, закону й легітимності влади мисляться цими філософами не лише з різних позицій, а й у різній статистиці політичного мислення. Для Гоббса закон є результатом волі суверена, коли свобода — це тиша закону. Для Локка ж закон — це межа для влади, а свобода — реалізація природного права. Ці концепції не лише розходяться за вихідними припущеннями, а й формують протилежні політичні вираження одного і того ж змісту: один — з пріоритетом безпеки й централізації, інший — зі ставкою на інституційну відповідальність та індивідуальні права.

Ідеї залишаються актуальними у філософському і практичному вимірі. Їхня спадщина відчутна як у сучасних ліберальних демократіях, що спираються на локк'янського договору, так і в системах, де апелюють до гоббсівської необхідності стабільного порядку. Їхнє протиставлення не завершилось досі, адже воно триває як внутрішня напруга в самому уявленні про політичне, правове й етичне у глобалізованому світі. Ця напруга — не слабкість, а ознака того, що політична філософія залишається живим простором пошуку.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження вдалося окреслити ключові філософські засади англійської політичної думки Нового часу, аналізуючи теоретичні моделі Томаса Гоббса і Джона Локка як дві протилежні в декотрих аспектах, але взаємодоповнюючі концепції формування політичного порядку, прав і свободи. Звернення до цих мислителів дозволило виявити не лише історичний контекст виникнення їхніх ідей, але й відстежити глибинну логіку політичних моделей, які згодом стали підґрунтям сучасної державності, правового ладу та політичної етики.

По-перше, аналіз методологічних підходів до політичної філософії виявив, що концептуальна рамка Нового часу формувалася на межі між теологічною традицією та зростаючою автономією раціонального дискурсу. Це дозволило побачити, що філософія Гоббса й Локка є не лише результатом інтелектуальної еволюції, а й відповіддю на конкретні історичні виклики, зокрема кризи легітимності влади, трансформацію уявлень про суверенітет, право та природу людини.

По-друге, з'ясовано, що політична філософія Англії XVII століття постала як горизонт напружених ідейних суперечок між захисниками сильної централізованої влади й прихильниками правових обмежень державної сили. У цьому контексті постаті Гоббса і Локка не лише представляють дві протилежні системи, а й втілюють глибшу інтелектуальну дилему, що стосується можливості влади бути абсолютною і водночас справедливою, чи можливості існування свободи без безпеки.

По-третє, виявлено, що у концепціях Гоббса й Локка по-різному розуміється природа суспільного договору. Для Гоббса він є актом остаточного підпорядкування, спрямованого на уникнення насильства та збереження життя, тоді як для Локка — умовою делегування влади, з можливістю її відкликання у разі зловживання. Ці відмінності мають основоположне значення для формування моделей державності: авторитарно-суверенної у першому випадку та ліберально-конституційної у другому. У результаті,

порівняння цих моделей в цій роботі дало змогу встановити, як різні уявлення про природу людини та легітимність влади формують структуру політичного мислення й саму архітектуру політичної влади.

По-четверте, встановлено, що ідеї про природний стан, владу, право і свободу, сформульовані в роботах Гоббса і Локка, не є закритими історичними концепціями. Навпаки, вони лягли в основу політичної модерності, отримавши продовження в працях таких філософів, як Джон Роулз, Роберт Нозік, Карл Шмітт та ін. Таким чином, сучасна політична філософія певною мірою зберігає інтелектуальну спадковість від гоббсіанського реалізму та локкіанського лібералізму, що дає змогу аналізувати сьогоденні виклики — від безпекових загроз до кризи легітимності держав — у тій системі координат, що була сформована ще у XVII столітті.

По-п'яте, окреслено, що навіть попри глибину аргументації й системність концепцій, обидві моделі мають свої внутрішні суперечності. У Гоббса — це проблема морального обґрунтування абсолютної влади, яка позбавлена чітких механізмів обмеження; у Локка — можливість зловживання правом на спротив, що може підривати саму ідею політичного порядку. Ці аспекти вимагають подальшого філософського осмислення, зокрема у зв'язку з реаліями сучасних гібридних режимів, популізму, інформаційного впливу, що у висновку призводить до кризи метанаративів та ерозії громадянської довіри до інститутів.

По-шосте, встановлено, що ключовим для розуміння сучасних політичних процесів є не тільки аналіз самих ідей, але й здатність виявити, як вони трансформуються в інституційній практиці. Ідеї Локка про природні права, верховенство закону та розподіл влади набули формального вираження в конституційних демократичних моделях, тоді як гоббсівське бачення влади проявляється в надзвичайних формах урядування, централізації виконавчої влади та управління в умовах кризи. В цьому контексті дослідження показує, що філософські доктрини Нового часу під деяким нестандартним кутом дослідження залишаються інтелектуальним ресурсом для сучасного

політичного аналізу — від питань державного суверенітету до технологій контролю в цифрову епоху.

Загалом, мета бакалаврської роботи — виведення теоретичних засад політичного порядку, природи політичного обов'язку, підстав легітимності державної влади та меж особистої свободи політичної філософії Нового часу крізь призму концепцій Гоббса і Локка — була реалізована. У процесі дослідження вдалось сформулювати теоретичне підґрунтя ключових понять (влада, право, свобода), простежити еволюцію уявлень про політичний порядок і суспільний договір, а також виявити філософську актуальність ідей у сучасному контексті. Проблемним аспектом, що потребує подальшого аналізу, залишається співвідношення між інституційною легітимністю й моральною відповідальністю влади в умовах постліберальної трансформації світового устрою. Проте, тут відкривається простір для нових досліджень — як у межах політичної філософії, так і в міждисциплінарному полі етики та сучасного правознавства.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Баландьє Ж. Політична антропологія. Київ: Альтерпрес, 2002. 252 с.
2. Бредун І. В. Уявлення про державу англійських філософів XVII століття на прикладі Томаса Гоббса. *Гуманітарний часопис*. 2011. № 1. С. 122–126.
3. Волинець В. В. Становлення вчення про функції і призначення держави в політико-правовій теорії Дж. Локка. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 5. С. 97–104.
4. Гаджиєв В. В. Еволюція поняття суспільного договору (Гоббс, Локк, Руссо). *Гуманітарні студії*. 2013. Вип. 20. С. 28–35.
5. Гаєк Ф. А. Конституція свободи / пер. з англ. М. Олійник, А. Королишин. Львів: Літопис, 2002. 556 с.
6. Гоббс Т. Левіафан, або Суть, будова і повноваження держави церковної та громадянської. Київ: Основи, 2021. 540 с.
7. Дзьобань О. Аксіологічний вимір проблеми безпеки (звертаючись до Томаса Гоббса). *Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого*. 2010. № 6. С. 3–13.
8. Карась А. Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і некласичних інтерпретаціях: Монографія. – Київ; Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. С. 52 –98.
9. Ключ А. І. Категорія «природний стан» в історії політичної думки. *Вісник Дніпровського національного університету*. Дніпро, 2020. Вип. 17. С. 100–108.
10. Коваленко С. М. Формування теорії соціально-правової держави в філософії Томаса Гоббса: «Левіафан». *Наукові праці. Державне управління*. 2011. Вип. 147. Т. 159. С. 85–90.
11. Налуцишин В. В. Філософсько-правове розуміння соціального контролю та правового порядку у творчості Ф. Бекона, Т. Гоббса, Д. Локка та Г. Гроція. *Держава та регіони. Сер. Право*. – 2017. – Вип. 3. – С. 75 –79.
12. Усов Д. В. Філософія свободи Томаса Гоббса: засадничі складові та новітні контексти. *Мультиверсум. Філософський альманах*. Київ, 2021. Вип. 2(174). Т. 1. С. 81–93.

13. Dunn J. Consent in the Political Theory of John Locke. *The Historical Journal*. 1967. Vol. 10. No 2. P. 153–182.
– Reprinted in: Dunn J. Political Obligation in its Historical Context: Essays in Political Theory. Cambridge: Cambridge University Press, 1980. P. 29 –52.
14. Gaeta J. John Locke and the Natural Law. Yesterday and Today: A Critical Analysis. *Cuadernos de Filosofia. Excerpta e Dissertationibus in Philosophia*. 2006. Vol. 16. P. 9–109.
15. Harrington J. The Commonwealth of Oceana. Cambridge: Cambridge University Press, 1992. 312 p.
16. Locke J. Two Treatises of Government / Пер. з англ. О. Терех, Р. Димерець – Київ: Основи, 2001. 265 с.
17. Mannheim K. Ideology and Utopia: An Introduction to the Sociology of Knowledge. New York: Harcourt, Brace & Company, 1936. 318 p.
18. Montesquieu. De l'Esprit des Lois. / Batoche Books, Translated by Thomas Nugent. 2001. 452 p.
19. Nozick R. Anarchy, State and Utopia. New York: Basic Books, 1977. 367 p.
20. Rawls J. A Theory of Justice / J. Rawls. – Rev. ed. – Cambridge, MA : Harvard University Press, 1999. 607 p.
21. Schmitt C. Political Theology: Four Chapters on the Concept of Sovereignty / trans. by G. Schwab. Cambridge: MIT Press, 1985. 69 p.
22. Tuckness A. Locke's Political Philosophy. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer 2024 Edition) / ed. by E. N. Zalta, U. Nodelman. Режим доступу: <https://plato.stanford.edu/archives/sum2024/entries/locke-political/> (дата звернення: 08.05.2025).
23. Tully J. A Discourse on Property. Montreal: McGill University; Cambridge: Cambridge University Press, 1980. 210 p.